

КУДИ ЙДЕМО?

З парламентських слухань на тему «Національна ідентичність в Україні в добу глобалізаційних викликів: проблеми та шляхи збереження», що відбулися у Верховній Раді 9 грудня 2009 року.

Павло МОВЧАН, народний депутат України, голова підкомітету з питань творчої діяльності, мистецтв, культурно-просвітницької та мовної політики Комітету Верховної Ради України з питань культури і духовності, голова Всеукраїнського товариства «Просвіта», ініціатор слухань.

Я свою тему означив як «Камо грядеши, Україно?». Не було б потреби перейматися двома взаємозумовлюваними і взаємопов'язуваними проблемами: «глобалізація» і «самоідентифікація», якби ми не усвідомлювали, що світ стрімко і принципово змінився після зміни його двополярного стану на однополярний.

Змінюються стрімко географічні кордони соціальних та культурних систем. Західна модель розвитку екстраполюється на всі інші існуючі традиційні моделі, однополюсний світовий лад визнається зразковим, оптимальним, прогресивним і єдино можливим. Західний тип культури — найдоцільнішим, соціальні стандарти — незаперечними, знеосіблення як загальноетнічні, так і особистісні, неминучими.

Парламентські слухання повинні хоча б частково дати відповідь на запитання: «Камо грядеши?» Що нас, українців, які впродовж тисячоліть зберігали свою ідентичність, зберігаючи мову, культуру, традиції, національну кухню, звичаї, історію,

свою міфологію, чекає попереду, що нас, українців, які здобули свою реальну незалежність в кінці ХХ сторіччя, чекає, які бар'єри, які перешкоди нам необхідно долати нині, якими себе бачимо ми у загальноєвропейському контексті, не кажучи вже про загальносвітовий?

Усвідомлюю, що ми не зможемо дати вичерпну відповідь на всі запитання, пов'язані з інтенсивними світовими глобалізаційними процесами, але мусимо з'ясувати, які криються небезпеки для таких пізньосформованих держав, як Україна, в тому вирі, в який вона засмоктується. Чи справді ця світова модель є єдино прийнятною, чи вона є оптимальною як для людства, так і для нас як його складової?! Чи цивілізаційні зіткнення, що тривають щоденно, не спричиняться до загальносвітової катастрофи? І ще одне, не другорядне для нас запитання: чому употужнюється світова антиглобалізаційна хвиля і що лежить у її підґрунті? Які мотиви цих масових протистоянь?

Але найпосутніше запитання: як нам, українцям, які підлягають двом хвилям знеосіблення, русифікації й космополітизації, — вистояти перед цими тайфунами? Що нам необхідно чинити вже сьогодні? Які мусять бути внесені корективи в наші засадничі національні проекти, як, наприклад, в Конституцію, де тепер нам запропоновано в преамбулі таку проглобалізаційну формулу: «Український народ — громадяни України всіх національностей», що нагадує призабуту тезу в Конституції СРСР.

Хочу відразу заспокоїти своїх опонентів з табору «москвоцентристів», що цими самими проблемами «перейнята» і політична еліта Росії. Тому відсилаю їх до праць відомого російського філософа і політолога Олександра Панаріна, який глобалізаційний процес називає «ліберальним джихадом».

Концепція «відкритого суспільства» у сфері національної ідеології та культури — а мене передовсім цікавлять ці дві сфери — створила небачено сприятливі умови для глобальної експансії американської масової культури і підриву традиційно національних мов і культур, які впродовж тисячоліть забезпечували всім, у тому числі й нам, національну ідентичність.

Проте перш ніж зануримось у проблеми, які постали перед нами в XXI сторіччі, ми повинні хоча б побіжно торкнутися тих аспектів денационалізаційних явищ, яких зазнавала і зазнає подосі Україна з боку нашого північного сусіда, котрий безцеремонно ще з часів Петра I позбавляє нас історичного етноніму

«руси», «русичі», а відтак і чіткої історико-географічної означеності «Русь», замінивши його на меншшовартісне «Малоросія»...

Але і цю проблему самонайменування як одного із важливих чинників самоідентифікації було подолано нашими попередниками ще в XIX сторіччі...

Без підсилення ідентифікаційного фактора ми можемо забути про спільний європейський дім, де не існує вже кордонів, де єдина валюта, де спільна армія, де чітко простежуються тенденції до керування економічними центрами з єдиного центру. В Європі зникають класичні ознаки державності, залишаються «константними національні мови і культури», — зазначає колишній міністр культури Росії Михайло Швидкой, теперішній голова міждержавного фонду гуманітарного співробітництва країн СНД. Продовжу його цитату («Литгазета»¹ 43. X.2009 р.) і ви зрозумієте, чому: «Ми живемо в період глобалізації, в період культури споживацького суспільства. Вона не американська, не європейська, не російська, вона — космополітична. Чим більше універсалізуючих процесів, тим гостріша необхідність збереження самобутності кожної окремої культури». З цим висновком Швидкого може солідаризуватися кожен, підтверджуючи правильність узагальнень про існуючі світові цивілізаційні стандарти: однакові готелі, автобани, глянцева журналістика, таблоїди, телепрограми — чи в Пекіні, чи в Москві, чи у Варшаві.

Проте коли заходить мова про Україну, відразу російським політиком-інтелектуалом робляться відхи-

Галина Севрук. Княгиня Ольга.
Кераміка. 1981

лення. Цитую за оригіналом для особливо «обдарованих» в Україні: «Українцы боятся раствориться в русском, и, определяясь со своей национальной идентичностью, делают резкие движения. Русская культура имеет мощное влияние на украинскую, и этого нельзя отрицать. (Послушайте, який надвагомий аргумент наводиться! — П.М.). Ведь на украинском книжном рынке, к примеру, русский язык доминирует».

І я запитую шановних учасників парламентських слухань: хіба лише на українському книжковому ринку домінує не українське рідне слово, яке є найважливішим чинником

самоідентифікації? А інформаційний простір? А кіноринок? А ринок телепродукту? А шоу-бізнес? Не робитиму повного переліку тих національних питомих українських сфер, звідки за останнє десятиріччя інтенсивно витіснялося українське слово. Ви їх добре знаєте.

Мене просто вражає ця роздвоєність мислення російського ліберала, який закликає в Росії захищати свою мову, культуру, історію, а щодо нас, українців, пропонуються інші підходи: «Зачем украинцам, отказываясь от русского языка, обедняют себя». І дає нам пораду: будьте прагматиками — бережіть російську мову, яку нам нав'язували, витісняючи свою рідну, починаючи від часів Мазепинської поразки і до поразки УНР, забороняючи все українське сотнями указів та циркулярів..

Виникає цілком логічне запитання до adeptів подібної концепції не стільки до тих, хто за межами України, а хто серед нас: чому ви, прагматики, не вивчаєте української мови в Україні, а воюєте за свої колонізаційні принципи, поширюючи тезу, що Україна — це тимчасове явище, що ми втрачимо державу (теза постхолуйського періоду тих колишніх комсомольських діячів, які позиціонують себе як вороги нашої держави, як меншовартісні «малороси», які їдуть до Дніпропетровська чи Запоріжжя (географічного осереддя України) і переходять на чужу мову, запобігаючи ласки перед колонізаторами нашого краю, які добре усвідомлюють, що російська мова є в Україні нині не лише засобом зросійщення, а й глобалізаційного знеособлення).

Слухаючи мову багатьох депутатів, особливо з партії регіонів, я зауважую, що вони — більшість з них! — володіючи українською мовою, принципово артикульовано вдаються до російської мови, нав'язуючи багатомільйонній українській нації не лише чужу мову, чужу історію, чужу культуру, прагнучи розчленувань, розділень, знеосіблень, денационалізації українського масиву, який зберіг себе всупереч репресіям, голодоморам і лінгвоцидам.

І зрозуміло, чому ліберал М.Швидкой нам по-приятельськи нашіптує на вушко: «недопустима свого рода українізація» історії, «пересмотр очевидного» (це для нього очевидного з часів перемоги більшовиків) «урівнювання, к примеру, Героев Советской армии и националистов». У Росії не бачать того вже очевидного факту, як червоноармійці урівняні з денікінцями, колчаковцями, з власовцями. Не бачать, як російська Церква канонізує самодержців і керівників білого руху... Ось така вона, логіка лібералів: націоналізм — це погано, а шовінізм — це добре...

І те, що очолювана депутатом Держдуми Росії Н.Нарожницькою комісія з питань «правильної російської історії» при президентові Дм.Медведєву почала видавати серію історичних праць із фальсифікації історії за аналогом комісії часів Катерини II та совдепії, не засуджується російськими ліберал-демократами...

Ось кілька витягів з наукових праць членів цієї комісії С.Баранова та Д.Конова «Русская нация» (Современный портрет. — М., 2009 р.): «Нельзя согласиться с мнением,

что на Украине нет своей культуры, но вся она российского происхождения. Однако культура Украины несколько отдельна от общерусской — это культура народности в процессе становления, но отнюдь не нации». Правда, «глибока наукова думка» доби Дм.Медведєва?! Не менш «глибокими» постулюваннями є наступне: «Українці не асимілюють в масовому порядку представників інших етносів, хоча поокремішні випадки асиміляції, без сумніву, є. Це свідчить про те (вслухайтесь!), що український етногенез не є домінантним вектором етногенезу на Україні, а українська держава (ці слова я переадресовую окремо до В.Литвина) фактично не є національною державою, так само як і український етнос не є самодостатньою нацією, до якої можна було б приєднатися».

Після такого «глибокого і модерного» аналізу — не менш «модерна» прагматична рекомендація керівництву Росії (цитую з оригіналу): «Необходимо объединение основных территорий русского этноса в единое, на начальном этапе конфедеративное пространство в составе: России, Белоруссии и Украины. Уже до юридического закрепления такой конфедерации сама работа по созданию такого геополитического пространства значительно укрепит и оформит русский этнос».

Я не можу не звернути увагу всього свідомого українства на ті загрози, які йдуть з Півночі у зв'язку з тим, що наступного року ми будемо робити вибір, підтримуючи чи не підтримуючи тих, хто хоче офіційно

впровадити в Україні другу державну мову, посівши президентське крісло.

Ці «глобалізаційні технології» по-московському продукують щоденно в Росії кілька наукових центрів, які безперешкодно розповсюджуються, тиражуються в Україні.

Чому я звертаю на ці явища вашу увагу, шановні учасники парламентських слухань? А тому, що свого часу українські політеліти дослухались до подібних рекомендацій, які мали місце майже сто років тому. Саме тому я змушений вдаватися до цитат «великих прагматиків» початку ХХ сторіччя з Росії. Ось, наприклад, візьмо професора О.Будиловича, який у своєму слові на урочистостях у Санкт-Петербурзькому Слов'янському благодійному товаристві виголосив наступне: *«Русское племя уже издревле расколосось по типу, быту и культуре на два самостоятельных народа: северорусский и южнорусский, или как теперь чаще выражаются, великорусский и украинский»*. Це — констатуюча частина тодішніх інтеграторів. Головний висновок: *«Мы должны дать дружный отпор тем «украинцам», которые — по святой ли простоте, или по интригам врагов, или, наконец, по корыстному желанию стать из вторых в городе первыми в деревне — упражняются теперь в раскальвании то «немецким топором», то «польской пилой» самого ядра нашей земли»*. (*Украинская болезнь русской науки*. М., 2004. Изд-во «Имперская традиция»).

Це цитата з однієї з багатьох праць, присвячених «украинской бо-

лезни русской нации», в передмові до якої упорядник перевершує відвертістю і самого Геббельса: *«По своей сути украинство является серьезнейшей болезнью Православной цивилизации в целом. Именно эта болезнь явила миру и хорватов, и косоваров — сербов, предавших Православие. Наши южнорусские сепаратисты — «украинцы», такие же предатели Православной цивилизации, как и русского единства»*.

Порятунок один — розчиняйтесь, братове, і якомога скоріше в глобалізаційному світі по-московському. Не можна забувати, чим закінчилися в 20-х роках минулого сторіччя загравання з теоретиками, подібними до теперішніх М.Смоліна та К.Затуліна, які складають реальні рекомендації для Путіна. Маю на увазі і Скрипника, і Коцюбинського, і Шумського, й усі мільйони українців, замордованих згодом Голодомором. Чи нас нічого не вчить історія? Адже глобалізаційні процеси почалися саме на початку ХХ сторіччя. Згадаю принагідно і висловлювання відомого дисидента Олександра Зінов'єва, який у праці «Глобальный человек», написаній у Мюнхені 1996 року, зазначав, що наш ХХ вік був, можливо, найдраматичнішим в історії людства з точки зору людських доль, ідей, соціальних систем і цивілізацій. «Але попри все це, він був віком людських пристрастей і почувань, — віком надій і відчаю, ілюзій та прозрінь, спокус і розчарувань, радощів і горя, любові та зненависті. Це був, можливо, останній людський вік. На зміну йому насувається лава віків нелюдської або постлюдської історії,

історії без надій і без відчаю, без ілюзій і без прозрінь, без спокус і без розчарувань, без радощів і без горя, без любові і без зненависті».

Проте задовго до О.Зінов'єва великий наш земляк Микола Бердяєв — 1922 р.(!) — у своїй розвідці «Воля до життя і воля до культури» застерігав європейців від того, що їх очікує, наголошуючи, що між культурою і цивілізацією — велика прірва. Цивілізація намагається здійснити «життя». Цивілізація створює могутні держави, такі як США, могутній капіталізм і пов'язаний з ним соціалізм, вона здійснює волю до світової могутності та організації. «Але в могутній Німеччині, — писав він, — ніколи не буде вже Гете, не буде німецьких ідеалістів, не буде великих романтиків, не буде великої філософії і великого мистецтва, — *«все стане в ній технічним, технічною буде і філософська думка...»*, «метод завоювання візьме гору над інтуїтивно-цілісним проникненням в буття. Неможливий уже Шекспір і Байрон в могутній цивілізації Британської імперії. Це ж стосується й Італії». Висновок М.Бердяєва простий: в цих поборюваннях цивілізацією культури — трагедія і культури, і цивілізації, і трагедія європейців.

На початку ХХ сторіччя ще не існувало термінів «глобалізація» та «самоідентифікація», тому філософ вживає поширені у філософії терміни «культура» і «цивілізація». Отже, ця опозиційна пара існує спередвіків, але такого фатального виміру вона набула лише в ХХ сторіччі, сторіччі прискореної технізації, індустріалізації, а тепер уже й інформати-

Галина Севрук. Агапіт. Кераміка. 1974

зації... Не треба викреслювати з цього ряду і процесу колективізації, що супроводжувався нечуваною деформацією особистості та суспільства в цілому, яке відривалось від морально-духовних джерел, деформацією, пов'язаною з насильницьким обезбожнюванням, дехристиянізацією та атеїзмом. Отже, глобалізація — це відповідні й революційні злами, демографічна алхімія, завданням якої було витворення нової спільноти — радянської. І все це освячувалося новою релігією, релігією прогресу, батьком якої, як ми знаємо, був філософ Коген.

Культура тому і винищувалась, винародовлювались її носії на всьому

Галина Севрук. Микола Набережний.
Кераміка. 1989

просторі нової імперії — СРСР. А культура, як відомо, пов'язана з культом пращурів, з традиціями і переказами, вона виповнена священною символікою, яку необхідно десакралізувати, — в ній, культурі, нам дані «знаки і натяки на іншу духовну реальність» (М.Бердяєв). Тому кожна культура є культурою духу, в підґрунті якої — творча робота, в ній присутня жива доля нації, її історія, тому вона безкорислива і безцінна в найвищих її виявах. А цивілізація — завжди «зацікавлена», бо покликана задовольняти життєві

потреби, потурати насолодам, задоволенням. Тому цивілізація прагне до могутності, до субординації, до організації самого життя, самої культури, культури на замовлення, культури, в якій дедалі помітнішою стає цивілізаторська складова.

В культурі — сучасній — великі релігійні символи десакралізуються. З поразкою високої культури підноситься фактор «економізму», тобто комерціалізації культури, що породжує всеохопний маскульт, покликаний знеособити кожен етнічний одиницю, розмити етноси, які були стійкими завдяки кристалізації високих духовних змістів кожної національної культури.

На зламі ХХ–ХХІ сторіч всі футурологічні суперечки точилися навколо двох прогнозів: Фукуями та Семюеля Хантінгтона. Перший у відомій праці «Кінець історії» 1989 року стверджував, що із завершенням глобального конфлікту двох систем і зникненням комунізму весь світ стане світом демократії, лібералізму та вільного ринку. І цивілізація всього світу уподібниться до американської. Цей своєрідний науковий міф з перебігом часу був спростований Хантінгтоном, який сповіщав, що замість міждержавних воєн нас очікують великі міжцивілізаційні конфлікти, вкладаючи в поняття цивілізація ще й культурно-релігійний зміст.

Через 20 років за цими прогнозами ми можемо впевнено стверджувати, що світ ніколи не стане американським, оскільки він, на відміну від «коктейлю США», сполучений зі своїми давніми культурами, мовами та власною історією, отже, з належним

рівнем самоусвідомлення і патріотичними візіями. Фукуяма 20 років тому ототожнював модернізацію світу з вестернізацією. І потужний економічний стрибок Далекосхідних країн спростував цю тезу, який, власне, і відбувся завдяки високому ступеню самоідентифікації як японців, так і китайців... Уся ж практика українського державотворення ґрунтується не на національних засадах, пріоритетних, як це відбувається навіть в африканських країнах, наприклад, Судані. Головні ж критерії й мотивації наших перетворень впродовж 18 років — це ринок, реформи, конкурентність в усіх сферах, включно з культурою. І всі вони зводяться виключно до економічних показників, які з кожним роком все падають і падають... Ці показники спримітизовують, атомізують суспільство, яке стає не суспільством духовно-спорідненого життя, а спільнотою виживання, убогодухого самозбереження, а не духопіднесення. А світ цікавий не лише цивілізаційними всеуніфікуючими глобальними здобутками, а передовсім культурними набутками, культурним різноманіттям. І не існує культур головних чи другорядних, культур важливих чи малозначущих. Польський антрополог Броніслав Малиновський ще 1912 року заявив, що не існує ієрархії культур, а отже, й ієрархії мов. Усі вони — від Всевишнього. І мови даються кожному етнотипу як космічна програма, як завдання бути собою, тобто виконувати своє земне призначення. Тома Аквінський сказав: *«Бог у різноманітності»*.

Кожна з існуючих культур у певних умовах і за певних обставин

створює відмінну систему цінностей цілком логічних і функціональних, і наближених до довершеності. Саме тому цей постулат різноманітностей розвитку людства і рівнозначностей та рівноцінностей культур є найважливішим для людства.

Всі культури відкриті, взаємодізеркалювані... Проте глобалізаційні мілітарні режими намагаються розтрити ці системи дзеркал, аби в кожні порожні рамки втиснути свій політичний колаж: «наше покоління вибирає колу...»

Електронно-інформаційні рекламні технології ніколи не замінять культурної комунікації всередині кожного етносу.

На схилі віку Папа Іван Павло II, будучи німецьким, потратив частину свого серця на те, аби переконати різні суспільства стати відкритими для культур, для душ, для порозуміння і споріднення в Єдиному Творцеві. А це означало — долання суспільних, цивілізаційних відчужень, долання винятковості і зверхностей одних над другими. Адже ці зверхності і винятковості є вкрай згубними як для носіїв цих винятковостей, так і для меншшартованих.

Замислимося на хвилинку. Чи ми, живучи у відмінних мовно-культурних координатах, будемо шукати способів приниження інших, відмовляючи їм у праві бути собою, засягаючи фактично на Господню волю, чи ми будемо прагнути пошуків, мовно-культурних віддзеркалень? Які є єдино прийнятними, і які убезпечать не лише нас, українців, а й усе людство від майбутніх катастроф? Це шлях вибору, який мусять зробити як США, так і Росія. І цей вибір, на мій

погляд, буде вирішальним для глобалізованого світу.

Якщо ж замість мовно-культурних діалогів запанує мова військових статутів і наказів, де під слово «ворог» підверстується «чеченець», «грузин», «українець» чи «татарин», то справді світ дійде до глобальної катастрофи. І за наявності різної пагубної зброї — атомної, хімічної, біологічної — справа це не така вже й складна.

Ми, зачаровані словом «демократія», здали в архів усі існуючі загрози для нас, молододержавників, отожднивши це слово зі словом автоматичної рефлексії «мир», не усвідомлюючи того, що Європа вже не один раз, підставляючи Україну, підставлялася сама. Уроки Веймарської республіки потрібно враховувати не лише українцям, а й росіянам, не забуваючи, що в них в підчерев'ї употужнюється неймовірної сили модернізований Китай.

Планетарне співтовариство глобалізоване лише фактором часу, яке нараховує шість мільярдів сущих, розділене несамохітно мовами, культурами, релігіями, історіями; сущих, котрі не мають ані спільної шкали цінностей, ані спільного авторитету, ані загальної влади, живуть у відносному мирі. І кожна спроба переділу сфер впливу вкрай небезпечна. І будь-яка спроба зазіхань на моє право бути українцем, визначеним, ще раз нагадаю, самим Богом, є викликом Творцеві Світу. Ніхто не має мандата від Всевишнього на свою зверхність ані щодо мене особисто, ані щодо мого рідного слова, моєї культури, моєї нації. Поважайте наші права — адже це ви на нашій, Богом

даній, землі, а не навпаки... Хоча ми й запізналися з відродженням своєї держави, але це не дає права фінансово-олігархічним колам ігнорувати Українську державу, послаблюючи цілеспрямовано всі її механізми, всі її правові засади. Ці кола є складовими транснаціональних угруповань, які прибрали до рук усі виробничі, всі аграрні, інформаційні сфери, і проєктують всі політичні процеси, внаслідок яких в Україні дедалі менше стає українського, гальмується всіма можливими засобами цілком природний потяг нації до самоідентифікації.

Але Господнього плану ніхто не скасовував і не скасує... І це стосується не лише нас, українців. Глобалізований світ рухається до поступового елімінування місця і ролі кожної держави. Космічного ж плану ніхто не спроможний відхилити. Тому бути собою є космічним заповітом.

Сучасний глобалізований світ обтяжений нерозв'язуваними, здавалося б, суперечностями. Він вимагає при сучасному способі виробництва уніфікації стандартів життя, а також при уніфікації політичної системи нерівномірності розподілу цивілізаційних здобутків. Поглиблювана прірва між так званим золотим мільярдом і рештою п'ятьма мільярдами може спричинитися до неминучих зіткнень... Але це справа, яка немовби нас не стосується... Справді, для нас важливо, як нам зберегти свою самобутність, як повернути своє обличчя, прагнучи одночасно до уніфікуючих принципів єдиної Європи. Як нам, прагнучи стати частиною політичної Європи, зберегти своє духовне осе-

реддя там? У цьому прискорюваному уніфікуючому, знеосіблюючому глобалізаційному процесові молодим державам буде важко захищати себе, якщо ми нині не подолаємо інерцію плавання за течією... Потрібно про це говорити на повен голос. Далі так тривати не може, панове претенденти на папаху. Думайте час від часу і про Україну. Мовно-культурний ландшафт ще ніколи не руйнувався так інтенсивно, як тепер. Виглядає, що наша доля — це безкінечний шлях випробовувань та трагедій...

Ми мусимо усвідомити, що справді оцарилася нова постіндустріальна доба, де фактично сформований новий світогляд, нова економічна система, нові міждержавні стосунки, де домінують ті народи, які перетрансформувалися в нації, створивши в попередні сторіччя свої національні держави.

Легітимізація української нації відбулася при її цілковитому обеззброєнні як у мілітарній, так і у всіх інших сферах — виробничій, аграрній, інформаційній, науковій, освітній... Нам, українцям, відведена роль віслюків, що біжать за жмутом сіна, який теліпається весь час перед писком: роль вічнодоганяючих і всезалежних...

Європа постійно вимагатиме в Україні дедалі нових стандартів, а Росія завжди шантажуватиме, вимагаючи призупинення так званої українізації історії, культури, освіти, тобто в тих сферах, де найменше на сьогодні присутня «українізація», без якої самоідентифікація немислима. Хоча наш національний дух ще не притлумлений остаточно, але еко-

Галина Севрук. Февронія. Кераміка. 1983

номічно ми витиснуті з того поля, на якому здійснюється розподіл праці й ринків... Тому найактивніша українська людність шукає собі місця за межами України, де для них створені найдискримінаційніші умови. І незважаючи на ці обставини, українці як за межами України, так і в самій Україні доволі романтично трактують наше національне майбуття, тяжіючи один до одного і витворюючи самозахисні структури збереження своєї ідентичності, чому, власне, і були присвячені попередні парламентські слухання...

Як ми пересвідчилися останніми роками, глобалізаційні процеси вписують усі держави в іншу систему

Галина Севрук. Милоніг. Кераміка. 1974

координат, в інші економічні системи й умови існування. Нам просто необхідно усвідомити, що ніхто й ніколи не сприятиме нашому історичному вияву бути собою як на загальнонаціональному рівні, так і на індивідуальному. Ринок співчуття не знає, конкуренція ні з ким не дружить. Соціальний дарвінізм — головний принцип існуючого світоладу.

Великими і славними є не ті, хто успадкував тисячолітні культурні набутки, традиції, артефакти, а той, хто володіє статками і споживає найбільше благ. До критеріїв оцінки суспільств і націй не належать, на превеликий жаль, ані високий рівень духовності, ані загальнодоступна освіта, ані мистецьке різноманіття, ані кате-

горії зла і добра, ані справедливості.

Система ліберальних репресій якраз і стосується згаданих мною категорій, щоб притлумити надихаючі цінності або витіснити їх з великого національного простору у вузький, приватний, що, власне, і відбувається стрімко в новій Україні, де прищеплюється конформізм, впроваджуються масово в активні політичні періоди, аби проблеми «справедливості» чи «кривдності» були зняті з порядку денного, тому і стверджують, що п'ятирічної давності майданна самоідентифікація, мовляв, неможлива...

Але я переконаний, що попри всі зусилля лібералів і русифікаторів скасувати національну ідентичність, яка вбирається з молоком матері, яка набуває статусу звичаєвості й створює вищу цінність, скасувати неможливо. Адже людині властиво за своєю природою стверджувати не тільки своє «я», але і «ми», і природно відстоювати в дихтомії «ми — вони».

Російська мова перетворилася на інструмент, хоч як це дивно, світового лібералізму, який прагне демонтувати колективну національну пам'ять, зруйнувати мовноінформаційний український простір, знецінити, висміяти українські традиції. І зрозуміло — чому. Ця «так би мовити» культурна підсвідомість, на якій завжди відбувалась самоідентифікація, заважає впровадженню універсальної нової соціокультурної системи «купи — продай». Адже не все купується і не все продається... Це те, що освячене сакралізованою пам'яттю. Тому й відбувається штурм наших духовних основ, тому й не існує українського кінематографа, своїх на-

ціональних героїв, тому сакральні національні святині антикваризуються по маєтках безрідних скоробатків, які ніколи не підуть шляхами Ханенків і Терещенків, і ніколи не вживуться в утрачений культурно-історичний контекст. Для них цей антикваріат — не високі символи, а набір цінників. Прилучення до колективної культурної пам'яті, як стверджує О.Панарін, народжує героїв, а присуспільнення до спадків в індивідуальному вимірі — породжує антикварів як агентів постіндустріального ринку... Нація є охоронцем суспільної історичної свідомості, тобто власної колективної ідентичності, тому так репресуються всі ділянки, всі механізми цієї ідентичності. Тому ми маємо таке співвідношення на книжкових ринках. Одна українська книжка до 10 російських... Тому Палац «Україна» задовго до Майдану перетворився на палац «Росія», тому всі глянцеви щомісячники, щоквартальники всуціль не українські, тому всі електронні носії інформації, включно з DVD, як і мережа Інтернет, — не українські.

Але енергія витісненої національної спільноти нікуди не зникає — вона стискається в квазари, нація — великий мовчун, яку відсунули, відчужили від системи сучасних комунікацій, монополізованих «галасливою меншістю», для якої територіальної влади не існує. Планетарні сили звільнилися від простору, що і створило беззахисність глобального характеру.

Як стверджує польський публіцист Ришард Капустинський («Знамя»,¹ 10 за 2009 р., с.6): «Сучасна людина втратила почуття «безпеч-

ності», втратила прихисток, де могла сховатися. В будь-якому місці її може сягнути якась сила, яку вона не спроможна навіть «ідентифікувати».

Глобалізуються і страхи, і загрози... Не хто інший, сам Джордж Сорос зізнається: «Раніше ми були впевнені в загальному правилі, що демократичні країни шукають миру. Після президентства Буша це правило більше не діє, якщо воно взагалі колись діяло». (Газета «День», 12 лист.2009 р.).

Отже, безпекові проблеми як міждержавні, так і міжособистісні — відкриті... Глобалізаційний простір вимагає глобалізованого контролю. І ми ще не усвідомлюємо, що сьогодні для загальнопланетарного контролю людства вже існують відповідні технології та глобальні інфраструктури, які з допомогою комп'ютерів і централізованого банку даних можуть здійснювати контроль над кожним суцям. Така можливість, як зазначає філософ Армін Різі, стане реальністю, коли персоналії всіх громадян і дані про їхні заощадження записуватимуть на мікрочипах. І приводом для переходу на таку технологію стане, наприклад, брак готівкових грошей в обігу. За таких умов жодна людина не зможе нічого ані купити, ані продати без чийогось дозволу. Підстав для такого глобального контролю предостатньо. Фахівці називають шість найважливіших небезпек для світу.

По-перше, це поглиблювана бідність у багатьох кінцях світу і пов'язана з цим деградація природного середовища. Адже на біжучий день вже понад 1,5 млрд людей не мають доступу до здорової питної води.

Галина Севрук. Іконописець Алімпій.
Кераміка. 1975

Відповідне опустелювання супроводжує сучасну людину, адже вже третина Іспанії за останні два десятиріччя перетворилася на пустелю.

До третьої категорії належать постійні міждержавні війни і громадянські конфлікти.

До четвертої — поширення зброї, хімічно-біологічної, можливо, навіть ядерної.

П'ята — організована злочинність, пов'язана з наркотиками і работоргівлею.

Аж на шостому місці — загроза тероризму.

Саме тому все більше виникає обґрунтування для такого тотального мікрочипового контролю. І теперішня світова фінансова криза є прелюдією до цього глобального проекту, мрія для тих, хто прагне оволодіти всім світом і хто нині найбільше говорить про «мир у всьому світі»...

Отже, глобалізація передбачає числову ідентифікацію, себто практику глобального абсолютного заперечення Бога, що, зрештою, і підтверджує Божественне одкровення Івана Богослова, а саме так, «одкровенням» перекладається грецьке слово «Апокаліпсис», згідно з яким люди світового прикінеччя матимуть відповідні (незримі!) накреслення на руці чи на своєму чолі... І я погоджуюся з думкою Арміна Різі, що ці процеси дивним чином збуваються... На доказ цього він наводить широке впровадження замість паперових анонімних грошей нових віртуальних: відтинків магнітних стрічок та мікрочипів...

Підготовка до повної ліквідації готівки йде стрімкими темпами. Чим частіше люди користуються пластиковими картками, тим більш дивними, підозрілими і старомодними є ті, хто користується готівкою...

Не буду широко розводитися на цю тему, яка є чи не найактуальнішою для всього людства... Висновок один. Новий світовий лад, який неухильно глобально впроваджується у світі, все-таки гарантує мир і безпеку, але за це треба

дорого платити: своєю свободою, своїм людським, національним набутком, який з душею, з Божественною іскрою набувається через самоідентичність...

Бог, як і людина, виноситься за дужки. Такий висновок процесу глобалізації. Отже, ми тепер уважніше придивлятимемося до того, що чинять з нами дві рівноправлячі сили як ззовні України, так і зсередини: роблять нас безбатченками, іванами безрідними, руйнують нашу мову, культуру, освіту, історію. Тепер під цим кутом зору читайте «одкровення» і Д.Табачника...

Проте нам своє робить, аби не сталося того, від чого застерігав свого часу великий російський письменник Ф.М.Достоевський словами одного із героїв роману «Бесы» Петра Верховенського, в прізвище якого закладено відповідний зміст: ось що він каже (не дослівно) Ставрогіну: гори зрівняти — річ нехитра. Ми напустимо сум'яття, пияцтво, брехню, та ще доноси і небачену розпусту. Ми кожного генія задушимо в пелюшках. О, наші — це лише ті, хто ріже і палить. Я всіх їх зрахував! Учитель, який глумиться разом з дітьми над їхнім Богом, їхньою колискою, — наш. Адвокат, який захищає освіченого вбивцю, — також наш. Адміністратори, літератори — о, наших багато, дуже багато, вони самі про це не знають! Ми лише одними голими ідейками переможемо!

Їх, нечестивців, слуг диявольських, — за висловом митрополита Іларіона, — багато, але і нас немало. Та ще й не треба забувати, що з нами Бог. Ми існуємо у власному енергетичному полі, яке оброблялося тисячоліттями,

плекаючи рідне слово, у власних традиціях і парадигмах. І тому рідне слово є для нас механізмом самоідентифікації. Домом буття нашого, і не такий уже й вузький наш культурний простір. Лише необхідна нова мовно-культурна політика з огляду на висловлені мною загрози, отже, потрібна і власна усвідомлена, а не стихійна, цілеспрямована політика розвитку українського слова, адже ми всі, українці — «логоцентричні», обожнюємо слово і через нього самі певною мірою обожнюємося, бо змінюємося, стаємо самими собою, тобто самоідентифікуємося, уникаючи небезпечних мутацій, що можуть спричинитися і до «антропологічної кризи», за висловлюванням відомої російської письменниці Олесі Ніколаєвої, яка на нещодавній зустрічі з прем'єром Росії сказала, що зараз відбувається в Росії «явне здичавіння і варваризація російської людини». Найстрашніше те, що у нас, як і в Росії, у свідомості молоді замість естетичних, моральних парадигм, замість національних українських архетипів створюється «чорна дірка» невігластва, яку заповнюють каламуттю агресивного маскульту, що нав'язує свої стереотипи поведінки, свої сленги і слогани, свої рефлексії, виповнюючи їхні душі мерзеною безпросвітною пошлістю.

Якщо й надалі так триватиме, то навіщо нам уже оця територія, яка сама себе не усвідомлює, не отямлює і мчить невідомо куди, територія, по якій нишпоритимуть нові варвари, куцодумні, із сутінковими душами? Проте цього ніколи не станеться хоча б тому, що ми озвучуємо існуючі в світі проблеми.

*Микола ЖУЛИНСЬКИЙ,
академік Національної академії наук, голова Національної ради
з питань культури і духовності при Президентіві України*

Коли Тарас Шевченко за два роки до передчасного завершення свого земного життя заповідав:

*Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. —*

то думав він про духовне пробудження української людини, про набуття нею національної гідності й честі, про відродження національного духу. Пригадуєте, в Івана Франка:

*Вірю в силу духа
І в день воскресний твого
повстання.*

Це із поеми «Мойсей», написаної Франком в 1905 році заради возвеличення високої правоти самопожертви в ім'я духовного прозріння тих, кого слід вивести з пустелі рабства та національної правоти.

Наші політики завзято проштрикують один одного словесними списками в намаганні подати суспільству своє розуміння національної ідеї, тоді як і Шевченком, і Франком, і Лесею Українкою національна ідея осмислювалася та образно виражалася як проблема духовного вибору і моральної свободи, як енергія любові до свого народу і повсякчасна готовність до самопожертви в ім'я реалізації національного ідеалу.

А дух народу нашого ослаблений, знесилений боротьбою за вижи-

вання і відразу до політично спекулятивної демагогії цинічних «державників». Український народ так і не набув віри, бо влада її не культивувала, оскільки була зайнята передусім приватизацією політики та комерціалізацією власної влади. А народ без віри не набуде національної гідності, бо саме на вірі вирощується дух нації, національний характер. Пам'ятаєте, як Микола Гоголь висловився: «Справжня національність перебуває... в самому дусі народу».

Поняття «народний дух», «душа» народу, які лежать в основі філософії національної ідентичності, належать німецькому філософові та природознавцю XVIII століття Гердеру. Що ж зумовлює специфіку народного духу (Volksgeist) кожної нації? За Гердером, людину як особистість формують «два світи» — світ природи і світ духу, втілені в мові, в психології та людських цінностях, передусім мова організовує і єднає через культуру і завдяки культурі ці два світи, бо мова, як згодом визначить інший німецький вчений Гумбольдт, «це дух нації».

Культурно організований «дух народу» втілюється у форму «нації-держави» (Гегель) і є виявом інституційної форми свободи народу. Саме Гегель обґрунтував правом сенс державності як форми культурної цілісності. Філософ наголошував: «Народ, що не організувався в Державу — просто народ, позбавлений, власне, історії». Ми організувалися в державу, ми не позбавлені власної історії, хоча її вповні не знаємо, але

ми опинилися на порозі небезпечної для збереження держави межі, коли реальною загрозою є духовне і моральне виродження, суспільна дезінтегрованість та соціальна конфліктність. Очевидним є тривожне наростання процесу дегуманізації українського суспільства, зараження його бацилами аморальності, бездуховності, прагненням досягти збагачення будь-якими засобами, коли хизування багатством, як і приховування багатства, набутого нечесним шляхом, жорстокість, насильство, цинічне розкошування руйнують базові цінності нації. Безперечно, треба все робити для того, щоб формувати суспільство як «суцільний культурний організм» (Іван Франко). Іван Франко ще в 1905 році закликав українську інтелігенцію «витворити з величезної етнічної маси українського народу українську націю, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя...»

Ця «величезна дійова задача» (Франко) особливо гостро постала нині, в умовах незалежності, коли на наших очах розвивається наш національний образ, руйнуються наші базові цінності і трансформуються під панросійську національну ідентичність. Йде активне поширення інших цінностей, ідеалів, змістів, культурних кодів і зразків, особливо мови — всього того, що й формує ідентичність. Говоримо «формує» і зразу ж самі себе запитуємо: які ж механізми формування національної ідентичності задіює українська влада? І чи існує якась система, інституційна структура, якийсь держав-

ний орган, спроможний конструювати власну національну ідентичність?

Коли Європа майже півстоліття поступово, але цілеспрямовано формує єдиний європейський культурний фундамент, творить, за словами ідеолога європейської інтеграції Роберта Шумана, «специфічну духовну близькість» на основі єдиного інформаційного та культурно-символічного простору, то ми вряди-годи лише не сміливо заявляємо свої права на український культурно-інформаційний простір, який буквально «перораний» російськими мас-медіа, російською і американською поп-культурою, кінопродукцією...

Мусимо з гіркотою визнати, що українська влада виявилася нездатною забезпечувати захист національного культурно-інформаційного простору, а отже, активно і системно формувати національну ідентичність, зберігати, захищати, розвивати і поширювати власні ідеали та цінності.

Слід усвідомлювати, що формування національної ідентичності — це процес, який проходить в кожній модерній державі, бо він забезпечує демократичний розвиток кожного суспільства, і отже можливий лише в постійній взаємодії держави, інститутів громадянського суспільства та національної еліти.

Уніфікуючі хвилі глобалізації заливають наші національні береги в той час, коли ми ще далекі від завершення процесу формування національної ідентичності. Натомість ми мали б прискорювати створення наднаціональної європейської ідентичності на основі сформованої національної ідентичності, яка б гар-

Галина Севрук. Митуса. Кераміка. 1974

монійно розвивалася в європейській культурній сфері.

Україна як суверенна держава стоїть перед серйозним модернізаційним викликом, який зосереджений на трансформації української національної ідентичності в умовах глобалізації. Оскільки процеси інтеграції та глобалізації активно впливають не лише на національну економіку, але передусім на соціогуманітарну сферу, є нагальною необхідність формування цілісної політики

гуманітарного розвитку України. Це зумовлюється тим, що в останні десятиріччя активізувався вплив багатьох суб'єктів міжнародної політики — транснаціональних корпорацій, міжнародних урядових і неурядових організацій, наддержавних утворень (СНД, ЄС, НАТО) — на формування ідентичності шляхом поширення власних цінностей, ідеалів, змістів, культурних та ідеологічних текстів і мови, нових моделей самоідентифікації тощо.

Якщо в економічному вимірі сучасна Україна повинна динамічно нарощувати частку інтелектуального продукту в національному виробництві і практично визначати інноваційність як домінуючу модель економічного розвитку, то в соціогуманітарному розвитку пріоритетним має бути максимальне розкриття потенціалу кожної людини і соціуму в цілому, створення сприятливих умов для реалізації інтелектуальних, культурних, духовних можливостей людини і нації. Передусім держава зобов'язана формувати політику можливостей для людини як головного національного ресурсу в освіті, науці, культурі, в її професійній реалізації взагалі, забезпечувати при цьому адресність охорони здоров'я і соціального захисту, впроваджувати пріоритети здорового способу життя, гармонізації людського і природного середовища, підтримки сім'ї та сприяння народжуваності.

Очевидно, що реалізація цілісної політики гуманітарного розвитку неможлива без формування демократичного, консолідованого суспільства, досягнення найвищих рівнів

свободи особистості і утвердження людської і національної гідності. Все залежатиме від того, чи буде здатна українська влада забезпечити рівний та всеосяжний доступ до основних громадянських прав і свобод, стати координатором дій різних суб'єктів суспільства, сформувати сприятливу для розвитку суспільства і особистості правову і нормативну базу. Важливо виробити інтегративні механізми, соціальні стандарти та моделі поведінки, цінності толерантності і суспільної консолідації, на основі яких і відбувається трансформація національної ідентичності в контексті європейської інтеграції. У людини зокрема, і суспільства в цілому має сформуватися потреба і вміння спільного, в атмосфері поваги і взаєморозуміння толерантного співжиття так, щоб при цьому зберігалися культурна, етнічна, мовна, релігійна різноманітність. Держава зобов'язана з цією метою забезпечувати розвиток і якнайповніше використання культурного потенціалу нації в багатогранних зв'язках із іншими національними культурами, розвивати міжкультурну взаємодію, щоб забезпечити належне місце України в європейському і світовому гуманітарному просторі. Від цього багато залежатиме, наскільки буде прискорений процес перетворення України на інтегральну складову європейського соціокультурного середовища завдяки долученню до культурних і духовних явищ і процесів об'єднаної Європи.

Формування сучасної моделі гуманітарного розвитку України має стати пріоритетним завданням дер-

Галина Севрук. Гулевичівна-Лозка.
Кераміка. 1976

жави, оскільки, як свідчить досвід країн Центральної і Східної Європи, завдяки інтеграції до європейських політичних, економічних, наукових, освітніх, культурних сфер ці країни і демонструють динамічний розвиток. Тому держава зобов'язана виробити і задіяти механізми «конструювання» національної ідентичності задля об'єднання різних етнічних і соціальних груп у єдину цілісність, в «суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного і політичного життя» (Іван Франко).

Галина Севрук. Добрадея Київська. Кераміка. 1973

Необхідною і визначальною складовою трансформації української національної ідентичності є національний соціогуманітарний простір. Важливою складовою соціогуманітарного простору, дієвим механізмом його формування є інформаційно-комунікаційний простір, бо передусім завдяки засобам масової інформації та комунікації і поширюються в суспільстві різні типи ідентичності — національний, етнічний, релігійний, гендерний, професійний... В цьому плані зростає роль і завдання гуманітарних наук, які зобов'язані оперативно включатися в реалізацію важливого для держави

завдання — формування модерної української ідентичності, зміцнення міжетнічного миру, громадянської солідарності, суспільної єдності. Тільки системна акцентація на національних пріоритетах гуманітарного розвитку динамізує формування сучасної моделі конкурентоспроможної нації, базованої на прискореному нарощенні інтелектуально-духовного потенціалу суспільства та науково-технологічних інновацій. Водночас Україна має розв'язувати надзвичайно складну проблему політичної консолідації та гомогенізації суспільства, без чого важко сподіватися на віднайдення власного шляху національного розвитку, становлення української політичної нації, утвердження модернізаційного характеру української національної ідеї, створення спільного культурно-символічного простору та формування поряд з українською національною ідентичністю європейської ідентичності.

Єдність та політична консолідація суспільства — одне з пріоритетних завдань держави, без розв'язання якого залишається проблематичною повноцінна, на рівноправних засадах інтеграція України у європейські та загальносвітові процеси, системи взаємодії та співжиття. Отже, передусім слід вибудувати національний Дім буття для всіх громадян України — створити національну державу. Це завдання і поставив в 1905 році Іван Франко в «Одвертому листі до галицької української молодіжі»: здобути незалежність України, що означало «здвиження нашої національної будови в усій її цілості».

Ми досягли незалежності, утверджуємо її, але ми ще не витворили

з «величезної етнічної маси українського народу» «суцільний культурний організм» — українську націю зі своєю системою цінностей і пріоритетів, з власною мовою, міфологією, свідомістю і символізмом. Тому формування національної ідентичності для нас, для української влади, громадських інституцій, національної еліти — завдання першочергове, невідкладне. І в цьому плані ніяк не оминати питання націоналізму в тому європейському розумінні й тлумаченні, яке базується на національній свідомості, на національному чутті, почуванні, а головне — на пориванні до свободи і державного самоздійснення нації. Як визначає автор книги «Національна ідентичність», англійський фахівець з питань виникнення й розвитку націй і націоналізму Ентоні Сміт, націоналізм: «...я визначаю націоналізм як ідеологічний рух за досягнення й утвердження незалежності, єдності та ідентичності від імені населення, яке, за задумом кількох своїх членів, має становити реальну або потен-

ційну «націю» (Ентоні Д. Сміт. Національна ідентичність. — К.: «Основи»).

Учений вважає, що «націоналізм — це головним чином культурна доктрина», яка слугує передусім для досягнення «єдності та ідентичності нації». Отже, націоналізм можна розглядати не лише як різновид політичної ідеології, але як культурну доктрину, як «форму культури», а саму націю — як «тип ідентичності, чие значення і пріоритет зумовлений цією формою культури».

Формування національної ідентичності як колективного феномена спрямоване передусім на творення єдності, суспільної солідарності, на досягнення консолідації народу. Без такої єдності, без згоди і злагоди держава не утвердиться. Більше двох тисяч літ тому славетний філософ Луцій Анней Сенека в одному зі своїх «Моральних листів до Луцілія» наводив мудрі слова мужнього Марка Агріппи: «Згодою розростаються малі держави, незгодою — руйнуються навіть найбільші».

Максим СТРІХА,

заступник міністра освіти і науки України

Чи є Україна унікальна в сьогоднішніх глобалізаційних умовах? Таж глобалізація стосується всіх.

Чи є для нас обтяжувальний фактор? Безумовно — так. Ми ввійшли в глобалізацію в умовах незавершеного націєтворення, (пам'ятаєте термін Чижевського «спізнале націєтворен-

ня»?) і маємо пройти сьогодні те, що пройшли інші європейські нації століття чи два століття тому.

Чи маємо ми шанс це пройти? Безумовно, так! Згадаймо Францію. Згадаймо, що врешті-решт навіть по наполеонівських війнах понад половина мешканців Франції не вважали себе

французами, а, насамперед, мешканцями Нормандії, чи то Іль-де-Франсу, і згадаймо, як шкільна освіта на кінець XIX століття вже зробила з французів націю.

Згадаймо, що величезна роль у цьому завжди належить національній еліті. Українці так само не виняток. Згадаймо київських княжників початку XVII століття з їхньою концепцією тяглості від княжої Русі до козацької гетьманщини. Згадаймо врешті-решт Громади — київську, одеську, харківську. Згадаємо НТШ у Львові з їхньою подвижницькою просвітницькою і науковою роботою. Згадаємо історичну школу Антоновича, Грушевського, Крип'якевича — це все ті чинники, які сприяли українському націєтворенню.

Сьогодні обов'язок державної влади, власне, використати ці цивілізовані, прийняті світовим співтовариством інструменти для того, щоб завершити процес сучасного модерного націєтворення, для того, щоб нейтралізувати ті ризики глобалізації, про які вже говорилося.

Дуже коротко про те, що зроблено останнім часом саме в царині освіти і науки. Науки так само — через те, що саме в науковій сфері лежить осмислення націєтворчих процесів. І тут ми, може, досягли найбільшого: українська гуманітаристика протягом останніх двох десятиліть увірвалася в світову гуманітаристику, стала інтегрованою її частиною. Наша наука не загумінкова, не для хатнього вжитку, і тут слово глобалізація я вживаю в цілком позитивному значенні для цього.

Освіта. Протягом останніх трьох років міністерство реалізує дуже,

я сказав би, вперто програму поліпшення вивчення української мови, яка реалізується від нових підручників. Справді підручників нових в усьому — від змісту до врешті-решт поліграфічного оформлення, до того, наскільки вони відповідають санітарним нормам при користуванні ними, до шкільного режиму. Згадаймо навіть одне єдине — це постійне використання української мови у навчальному процесі, яке стало врешті-решт предметом стількох дискусій. Міністерство так само звертає величезну увагу на те, щоб було інтегровано до загальноукраїнського процесу представників національних меншин. Боронь Боже, не йдеться про якусь їхню примусову асиміляцію чи якесь сприяння асиміляції непримусовій. Я можу сказати, що в умовах сьогоднішньої скрути міністерство стежить, аби в першу чергу було надруковано малотиражні підручники для наших меншин.

Але водночас вперше за добу незалежної України надруковано серію термінологічних словників — російських, угорських, румунських, молдовських, польських, кримськотатарських, які мають допомогти учням користуватися фаховою термінологією під час проведення зовнішнього незалежного оцінювання, яке цього року, ви пам'ятаєте, здійснюватиметься українською мовою.

Цього року вперше в школах з викладанням мовою національних меншин запроваджено вивчення окремих дисциплін українською мовою. За цей крок міністерство критикував багато хто, але політики, а не ті, хто вчиться українською мовою. Якраз представники меншин дуже схвально в масі своїй це

сприйняли, оскільки це дає їм можливість краще оволодіти мовою і краще почуватися в освітньому процесі. Нова концепція історії — всього тільки українська концепція історії. Нам закидали, що немає в підручниках Куликової битви. Вона є, але в курсі світової історії, там, де вона має бути.

У курсі української історії — те, що стосується історії української.

І я переконаний, що спільними зусиллями держави, виконавчої влади, законодавчої і громадянського суспільства ми зуміємо пройти той шлях, який пройшли щасливіші європейські нації сто чи двісті років тому.

*Іван ЗАЄЦЬ,
народний депутат, заступник голови Комітету з питань
екологічної політики, природокористування, ліквідації наслідків
Чорнобильської катастрофи*

Дехто вважає, що європейці, а отже й українці, ввійшли в постнаціональну еру, що глобалізація зменшує роль нації, що гряде епоха ліберального глобалізму. Як наслідок, ідеологія динамічного консерватизму, що обґрунтовує розвиток на етнічній основі, начебто стрімко втрачатиме свою силу. Іншими словами, стверджується, що національний етнічний фактор являтиме собою явище світової історії, що відходить. І нібито особливу цінність матимуть не окремі держави, а наднаціональні інститути та космополітичні ідеології. Однак увесь досвід ХХ століття й те, що нині спостерігається на європейському континенті (згадаймо хоч би жорстку боротьбу з міграцією, утвердження і захист єдиної державної мови), свідчить про цілком протилежне. А саме, що ХХІ століття стане часом широкої реалізації національних модернізаційних проектів. І тільки ті народи, які постійно поглиблюватимуть і розвиватимуть національну ідентичність,

забезпечать собі конкурентоздатність та гідне «місце під сонцем» у майбутньому.

Отже ми, українці, маємо також подбати про свою національну ідентичність на всіх її рівнях.

Перше. Потрібно наполегливіше і послідовніше утверджувати європейську концепцію національної держави. В усі роки незалежності саме вибір українцями національного типу держави найбільше піддається атакам та спробам ревізії. Кому не доводилось чути з найвищих трибун, що Україна є державою багатонаціональною. А звідси і той набір рецептів, який не можна сприйняти за жодних умов: дві державні мови, федералізм, мультикультурність. Поряд з цим бачимо чимало спроб спекуляцій і зловживання легітимними правами національних меншин з метою обмежити національний розвиток титульної нації.

Але українська держава проголошена в річищі європейської тра-

диції державотворення, якій властивий саме національний тип держави. Це означає, що традиція і звичаї титульної, в нашому випадку української, нації кладеться в основу суспільної організації при гарантуванні прав національних меншин. Саме така концепція, сформована в Декларації про державний суверенітет України, покладена в основу всіх законодавчих актів, включно з Конституцією. В Декларації перший розділ називається «Самовизначення української нації». А в Конституції прописано, що національний синьо-жовтий прапор, тризуб, гімн «Ще не вмерла Україна», українська мова є державними символами. І це не має підлягати жодній ревізії.

Твердження, що Європа зі створенням Європейського Союзу відмовляється від національної традиції державотворення, є не чим іншим, як спекуляціями. ЄС — це спосіб солідарної конкуренції цивілізаційно близьких європейських національних держав з іншими світовими потугами. І ця солідарність простежується з дуже широкого кола питань: від економічних та екологічних до міграційних та геополітичних.

Друге. Особливої уваги вимагає утвердження української мови в Україні як єдиної державної, як основи національної ідентичності та єдності нації.

В сучасну інформаційну постіндустріальну добу мова, окрім культурно-духовної основи, відіграє й дуже важливу раціональну функцію, зокрема економічну. Не секрет, що передові країни використовують мову, як потужний інструмент захисту національної економіки, зокрема

як нетарифний інструмент захисту внутрішнього ринку, національної промисловості та робочої сили.

Ось чому США, Франція, Індія, Росія, низка інших держав в останні роки на законодавчому рівні вжили заходів з інституціалізації єдиної державної мови.

То у відповідності до яких світових тенденцій нам нав'язують (із середини і ззовні) другу державну мову?

Третє. Необхідно пам'ятати також, що національна ідентичність базується на історично вироблених традиційних способах господарювання, які слід модернізувати, а не руйнувати.

Українська традиція праці на землі сягає глибини тисячоліть. Тож збереження і розвиток українського села, традиції праці на землі, бережного ставлення до природи є життєво важливими для української ідентичності в будь-які часи, включно з інформаційною добою.

Органічна для українців в усі віки потреба в гармонійних стосунках з природою є суперактуальною в наш час і може стати однією з наших конкурентних переваг.

Я лише вкрай коротко означив деякі засади сучасної ідеології динамічного консерватизму, що єдиний здатний протистояти примітивізуючій ліберальній глобалізації, що руйнує різноманітність і багатство світу.

Ідея динамічного консерватизму полягає в розвитку зовнішніх форм, що зберігає сутність і цілісність національного духу і буття, і при цьому підіймає їх на новий вищий рівень, адекватний викликам сучасної доби.

Усі успішні приклади модернізації в ХІХ–ХХ століттях — від європейських країн і США до Японії та Південної Кореї, а нині Китаю — мали чітко виражений національний характер, засадниче базувалися на національній специфіці, світогляді та історії конкретних націй.

Отже, наша відповідь на виклики глобалізації — це національна формула модернізації, яка базуватиметься на умілому використанні та розвитку того багатющого потенціалу, що є в традиціях, ментальності та інших чеснотах, вироблених і накопичених поколіннями нашого народу.

*Лариса МАСЕНКО,
професор НаУКМА*

Хочу почати свій виступ з вислову чоловіка, який не був українцем за місцем народження і за батьками, але який свідомо обрав Україну своєю другою батьківщиною й ідентифікував себе з українцями. Це Джеймс Мейс — і йому належать такі слова:

«Це сувора діалектика — щоб піти далі, треба знати звідкіля йти. Щоб стати європейцем, треба стати українцем. Щоб стати громадянином світу, треба стати українцем і європейцем. І цей шлях самоідентифікації треба пройти. І починати треба сьогодні і тепер, бо завтра буде пізно».

Ці слова Джеймс Мейс сказав у 2000 році. Минуло майже десятиліття, а ми, як і раніше, лише на початку шляху до самоідентифікації. За 18 років незалежності ми могли б уже пройти принаймні половину цього шляху. Адже він давно відомий, і його пройшли всі європейські країни.

Національна ідентичність формується на основі національної мови і культури, на історичній пам'яті і народних традиціях. Цілісність національної держави забезпечує поширення на

її території однієї державної мови — мови того етносу, якому належить головна роль у постанні держави і який дав їй назву. Державна мова виконує не тільки комунікативну функцію, а й функцію національної консолідації і суверенітету, оскільки національна мова не тільки відображає національну свідомість, а й формує її. Такий шлях побудови національних держав пройшли всі європейські народи. Українцям треба лише скористатися їхнім досвідом, як це зробили, наприклад, в Литві, Латвії й Естонії.

Натомість Україна ще не стала Україною, а тому й вхідна брама до Європейського Союзу на сьогодні перед нами зачинена.

Однією з причин цього є тяжка спадщина радянської доби — розмита, нечітка національна свідомість, подвійна російсько-українська ідентичність значної частини населення, особливо в східних і південних регіонах.

Свого часу, окреслюючи різницю між національною свідомістю українців Галичини і українців центральних і східних областей напередодні першої

світової війни, видатний історик Іван Лисяк-Рудницький писав:

«В Галичині лінія, що розділяла поляків та українців, була чітка і ясна, незважаючи на часті змішані шлюби. Треба було бути або поляком, або українцем, але не обома відразу. Тим часом російсько-українська диференціація залишалася мінливою і часто розпливчастою».

Така ж нечітка, роздвоєна ідентичність властива багатьом українцям і сьогодні. Вона виявляється і в мові — в поширенні змішаних українсько-російських форм усного мовлення, так званого суржику, і в культурі, яскравим прикладом чого може бути співоча творчість Михайла Поплавського, і в практиці телевізійних програм з двома різномовними ведучими.

Зросійщення України — це той ланцюг, який прив'язує її до комуністичного минулого. Щоб упевнитись у цьому, достатньо порівняти ситуацію з пам'ятниками Леніну і топонімією, утвореною від імен комуністичних вождів — катів українського народу, на Заході і Сході країни. Якщо у Львові пам'ятник Леніну давно демонтували і замінили всі радянські назви, то в Донецьку більшовицький ідол стоїть непорушно й не замінено жодної комуністичної назви вулиці.

Я б хотіла зупинитися також на проблемі національних меншин. Коли в Європі поставали національні держави, на мовно-культурні права національних меншин ніхто не зважав. Головним було — створити однорідне мовно-культурне середовище, щоб консолідувати населення в межах своєї держави. Наприклад, у Франції поняття «національних мен-

шин» взагалі було вилучено з політичної культури. Після Французької революції було проголошено, що кожен, хто проживає на території Франції і приймає її національні цінності, є громадянином цієї держави, незважаючи на етнічне походження. В системі освіти була поширена лише французька мова. Мови національних меншин, та й то лише як предмет, почали вивчати тільки в кінці ХХ століття.

Освіта є головною ланкою у вихованні національної свідомості. У цьому зв'язку потребує схвалення й підтримки позиція міністра освіти і науки Івана Вакарчука, зокрема, його діяльність, спрямована на те, щоб знанням державної мови були охоплені всі випускники і середніх, і вищих навчальних закладів. Це послідовна державницька політика, яка відповідає практиці європейських країн.

У цьому плані боротьбу депутатів східних і південних областей з наказами Міністерства освіти і науки не можна розглядати інакше, як протидію процесам формування консолідованої української політичної нації.

До фактів такої протидії належить, зокрема, нинішня вимога Кримського парламенту скасувати наказ міністерства щодо проведення зовнішнього незалежного оцінювання знань випускників 2010 року тільки українською мовою. Позиція кримських депутатів веде до дезінтеграції країни і розвитку небезпечних сепаратистських тенденцій не тільки в Криму, а й в таких областях, як Буковина і Закарпаття.

Те, що радянський підхід до розв'язання національних мовно-куль-

турних проблем з боку багатьох політиків зберігається досьогодні, можна бачити у програмах нинішніх претендентів на посаду президента. Свідченням цього є не тільки обіцянки надати російській мові статусу другої державної в програмах очільників регіоналів і комуністів, що було очікуваним, а й деякі пункти з програм інших претендентів.

Так, Сергій Тігіпко обіцяє у своїй передвиборчій програмі «повернути російській мові статус мови міжнародного спілкування».

Дивно, що аналогічний пункт містить і програма Володимира Литвина у такому формулюванні: «визначення засад функціонування російської мови як мови міжнародного спілкування в усіх сферах суспільного життя».

Щоправда, голова Верховної Ради поряд з цим обіцяє «наповнити

реальним змістом статус української мови як державної». Але ж це означає поєднання непоєднуваного. Адже надання російській мові статусу мови міжнародного спілкування позбавить державний статус української мови його реального змісту. Нагадаю, що в Радянському Союзі російська мова не мала статусу державної, а була мовою міжнародного спілкування. І цього було достатньо для її домінування на всій території СРСР.

Підсумовуючи, хочу сказати, що попри все ми маємо свою незалежну державу вже 18 років. Процес формування цілісної української нації все ж відбувається і має, на мою думку, незворотний характер. Але загрози й виклики, що стоять перед Україною, ще великі.

*Владислав ВЕРСТЮК,
заступник голови Інституту національної пам'яті*

Людина як соціальна істота є носієм багатьох ідентичностей, які інтегрують її в певний життєвий простір. Однією з найважливіших є національна ідентичність.

Україна — молода держава, яка виникла на розламі комуністичної тоталітарної системи. Нові територіальні обриси, нова структура влади, нова еліта, ринкові відносини, зовнішня політика, система освіти, зрештою паспорт — усе це визначає державу, її характер, а її мешканцям допомагає ставати громадянами України. Зрозуміло, що йдеться не

про штамп в паспорті, а про глибоке (пере)осмислення власного буття і буття країни. Окрім державно-політичних складових, проблема ідентичності має і не менш вагомий соціокультурний. Велика роль в її формуванні відводиться історичній пам'яті. Власне історична пам'ять чи не найефективніший засіб протистояння уніфікації, можливість вписати себе в мозаїку світової культури.

Історична пам'ять — це складний комплекс уявлень про минуле країни і її народу, який формується взаємодією систем освіти, культури,

виховання, академічної науки і засобів масової інформації. Важко сказати, хто чи що відіграє в цьому процесі формування головної ролі: школа, музей, бібліотека, інтернет чи телевізор. Не так важливо, в якій послідовності ми будемо відтворювати цей механізм, як те, наскільки суголосно і скоординовано його деталі працюватимуть. Уявімо себе на місці молодого людини, школяра, який читає у підручниках з історії України про жахливі для України наслідки тоталітарного комуністичного режиму, і в той же час, проживаючи на вулиці імені В.Леніна, щодня споглядає його пам'ятник на найкращому майдані свого населеного пункту, а з телевізійного екрану часто мусить дивитися старі радянські фільми, які романтизують і пропагують будівництво соціалізму та комунізму. Неважко зрозуміти, до чого це може призвести.

Держава повинна мати чітку політику в сфері національної пам'яті і послідовно проводити її в життя. На жаль, така політика сьогодні фрагментарна, стосується лише окремих історичних явищ і не завжди послідовна. Минуле, його інтерпретація дедалі більше стають об'єктом відвертої інформаційної війни, забезпечення постійної присутності сусідньої держави в українському інтелектуальному просторі.

Усвідомлюючи всі можливі небезпеки, які має подібне використання історії, Український інститут національної пам'яті намагається своєю діяльністю їх мінімізувати.

Приклад такої діяльності Інституту — програма моніторингу шкільних підручників з історії. За узгодженням з МОН, при Інституті два роки тому була створена робоча група з провідних істориків України, яка провела вже п'ять сесій, на яких було ретельно

протестовано сучасні вітчизняні підручники на предмет:

чи соціокультурний образ українського суспільства, як його подають підручники, здатен викликати у молодого покоління емоційне відчуття причетності до власної історії та культури;

чи підручники практикують антропологію історії, іншими словами, чи вони «олюднюють історію», чи розкривають в різні епохи приватний простір людини, характерний для українців спосіб життя, вияви їх ініціатив, чи «політизують», описуючи історію виключно через державно-політичні системи, війни, битви;

чи в підручнику присутня відкритість до іншого, чи навпаки він пропагує етноцентризм;

і нарешті, як підручник прищеплює критичне мислення, яке запобігає маніпуляції свідомістю учня — майбутнього громадянина.

Висновки, зроблені під цим кутом зору, були не дуже втішними, наші підручники не завжди відповідають сучасним вимогам. Саме тому робоча група два роки працювала над концепцією історичної освіти, яка має привести до корекції шкільних програм історії, наповнити їх сучасними викликами, стати орієнтиром для створення нових підручників.

Історія відіграє виключну роль у формуванні національної ідентичності. Тим часом нерідко в засобах масової інформації можна зустріти нарікання на понижений, навіть колоніальний статус України, відсутність власної держави впродовж багатьох століть, що гальмувало розвиток української нації, власне, такі нарікання прозвучали і на сьогоднішніх слуханнях. Як фаховий історик, маю виступити на захист нашої історії. Історії, яку цілком можна

вивчати без брону, історію, в якій достатньо славних сторінок та повчальних моментів, історії, якою можна і треба пишатися. Думаю, що ці комплекси меншовартості з приводу власного минулого породжуються не зовсім добрим знанням світової історії. Напевно в принципі не існує таких країн і таких історій, які були б стовідсотково успішними. Всі держави пережили історичні злети і падіння. Більшість європейських країн власну державність отримали в XIX–XX століття. Скажімо, Ісландія — 1944 року, а Ізраїль ще пізніше — 1948 року. В цьому сенсі Україна має нормальну історію. Вона проголосила себе незалежною державою 1918 р.

Для формування сучасної української ідентичності є вкрай важливою тема поррахунку з тоталітаризмом і переосмислення історії XX століття. Не одна Україна, а чимало держав Європи пройшли через це випробування. Ми не можемо викреслити це століття із своєї пам'яті, тому що воно було надзвичайно травматичним. Катастрофу, якої зазнала Україна, важко собі уявити. Большевицький режим завдав неймовірного удару по природній тяглості суспільного життя. Терор, репресії, розкуркулення, депортації, голодомор, жахи двох світових воєн, це мільйони понівечених людських доль, передчасно і несправедливо знищених життів. Хіба ми можемо забути про ці жертви? Хіба маємо на це право?

Більшість заходів Українського інституту національної пам'яті, про які зараз нема можливості говорити, спрямована на увічнення пам'яті жертв тоталітаризму. Однак окремими політичними силами в суспільство запускаються думки, що тема Голодомору є надуманою, що, мовляв,

вона нав'язується Президентом і державними структурами, що вона є травматичною історією, а нам потрібна успішна. Саме поняття успішності здається дуже сумнівним. Чи була успішною історія Радянського Союзу, який, проіснувавши 75 років, розвалився під тягарем соціальних і національних проблем, бо був зведений на гнилих ідеологічних фундаментах та тоталітарній практиці. Інший приклад, Німеччина і її народ, які пережили гіркоту поразок в двох світових війнах, добу нацизму, поділ країни на дві частини, взяли на себе провину та спокуту за Голокост. Чи це не травматична історія? Безумовно, травматична, але чи німецька історія стала на заваді сьогоденній успішності цієї країни? Давайте глянемо на історію єврейського народу, одного з найдревніших. В ній позірно нема нічого успішного, безліч випробувань. Чи Ізраїль сьогодні неуспішна країна? Історія, не менш ніж економіка, прагматична і функціональна, вона забезпечує життєвий і ментальний простір, основу ідентичності. Успіх чи не успіх історії, як на мене, полягає в тому, чи здатні ми винести уроки з власного минулого, чи здатні ми критично його оцінити, чи готові ми відстоювати власні національні цінності, сформовані в глибинах минулих епох. Батьків не обирають, їх шанують, з їхньою допомогою і під опікою вибудовують і реалізують власні життєві стратегії. Так і з країною — Україною, яка дісталась нам у спадок від минулих поколінь і яку ми маємо зберегти для прийдешніх. Чудовою країною, з багатотою і глибокою історією. Історією цілком достатньою, щоб зрозуміти свою світову самобутність і навіть унікальність. Лише шануймо її.

*Володимир СКЛЯР,
доцент Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»*

Зараз дуже популярний міф про 130 етносів. Але якщо спитати: назвіть хоч перші 50, навряд чи хто відповість. Це міф. Україна не є поліетнічною державою. 78 відсотків населення становлять українці, у 95 відсотках її районів, 468 із 490, українці становлять більшість серед усього населення. В Україні є одна велика за чисельністю етнічна меншина. Раніше, в дев'ятнадцятому столітті, їх було три. Євреї, поляки і росіяни (близько 2 мільйонів), — зараз одна. У 1989 році росіян було 11 мільйонів, а зараз — 8, на 26 відсотків менше. Не за рахунок вимирання чи міграції, а за рахунок зміни етнічної самоідентифікації. Ті росіяни, які походили зі змішаних сімей, записалися в 89-му році росіянами, а в 2001 році стали українцями. Але переписатися легше, ніж змінити мову. Стереотипи мовної поведінки дуже тривкі. Тому в нас збільшилося число так званих російськомовних українців.

Починаючи з 1994 року, етнічний склад населення, а особливо його мовна структура, із важливої наукової проблеми постійно перетворюється в засіб політичної боротьби. Особливої популярності ці проблеми набувають під час виборчих кампаній і використовуються як передвиборчі технології.

Виникнення міфу пов'язане з опублікуванням результатів Всеукраїнського перепису населення 2001 року, де був поданий перелік з 132-х найменувань. До цього, в матеріалах

перепису 1989 року, опублікованих ЦСУ СРСР в 1991 році, були представлені 17 найбільших за чисельністю етносів України, понад 30 тис. осіб кожен. У матеріалах перепису, опублікованих у 1991 році новоствореним Міністерством статистики України, налічувалося 51-е найменування етносів, з чисельністю кожного понад 1000 осіб.

Насправді ж, як свідчать матеріали архіву Держкомстату України, за переписом населення 1989 року в Україні нараховувалося 128 етносів. Проведення перепису забезпечувало ЦСУ СРСР за єдиними стандартами. ЦСУ УРСР був не самостійним органом, а технічним підрозділом ЦСУ СРСР. При проведенні перепису 1989 року найменування етносів викладені не в алфавітному порядку, а за їхньою «ієрархією» в складі СРСР, поділяючись на сім груп.

До першої групи входили 15 титульних етносів союзних республік. У кожній з решти шести груп етноси розміщувалися в алфавітному порядку. До другої групи входили 29 етносів, які дали назви автономним республікам, включаючи також 10 з Дагестану. Третя група складалася з 6-ти етносів, які мали автономні області. Четверта група — 8 етносів, які дали назви національним округам. До п'ятої групи входили 19 корінних народів Півночі Європейської частини Росії та Сибіру. 16 етносів Європейської частини СРСР, Кавказу та Середньої Азії становили шосту групу.

До останньої сьомої групи належали «іноземці», 35 етносів — вихідців з-за меж СРСР. У цій групі опинилися «афганці» та «народи Індії та Пакистану», що було визначенням не етнічного походження, а громадянства цих країн. До речі, за переписом 2002 року, в Російській Федерації «афганців» перейменували в пуштунів, а «народи Індії та Пакистану» в «індійців хіндомовних».

Тому 17 найбільших за чисельністю етнічних меншин України за методикою перепису 1989 року опинилися в чотирьох різних групах. 6 — у першій групі (росіяни, білоруси, молдовани, вірмени, азербайджанці та грузини), татари — у другій, євреї — в третій, кримські татари, цигани та гагаузи — в шостій. Ще 6 етносів України опинилися в сьомій групі «іноземців»: болгари, угорці, румуни, поляки, греки та німці.

При проведенні перепису 2001 року в Україні зберігався перелік етносів 1989 року, але замість поділу на групи, вони розміщувалися в алфавітному порядку після українців. До 128 найменувань було додано ще чотири: шведи, турки-месхетинці, канадці та чилійці, всього 132 етноси. Тобто, Всеукраїнський перепис населення 2001 року проводився на основі методології Всесоюзного перепису 1989 року у визначенні етнічного складу населення України і фактично був його калькою. Але, на відміну від перепису 1989 року, публікація матеріалів перепису 2001 року стосовно етнічного складу населення була повнішою.

Чисельність кожної з національних меншин різна, але вона перевищувала в 2001 році 30 тис. осіб.

Це — росіяни, білоруси, молдовани, кримські татари, болгари, угорці, румуни, поляки, євреї, вірмени, греки, татари, цигани, азербайджанці, грузини, німці та гагаузи. Але лише для кримських татар і частково для гагаузів територія України є історичною Батьківщиною. Більшість гагаузів мешкають в Молдові. Шість меншин походять з країн, які межують з Україною: росіяни, білоруси, молдовани, угорці, румуни та поляки. Чотири з них мали ще в ХХ ст. статус домінантної меншини: угорці — на Закарпатті, румуни — на Буковині та Придунав'ї, поляки — в Галичині та Волині, росіяни — на всій території України до 1991 року.

За часом перебування на території України етнічні меншини суттєво різняться. Беззаперечно до традиційних (історичних) меншин належать молдовани, румуни, болгари, угорці, поляки, євреї, греки, цигани, гагаузи. Росіяни, білоруси та вірмени, за формальними ознаками належать до традиційних меншин, але фактично складаються переважно з мігрантів другої половини ХХ ст. та їхніх нащадків у першому поколінні, тобто є новітніми етнічними меншинами. За переписом населення 2001 року лише 59,55 % росіян та 25,77 % білорусів народилися в Україні. Переважно з мігрантів та їх нащадків складаються ще три етноси — азербайджанці, грузини та татари.

З точки зору адаптації в українське суспільство в неоднозначному становищі опинилися меншини, депортовані за часів сталінського тоталітаризму, передусім це стосується кримських татар та німців. Майже на

50 років вони опинилися не за своєю волею за межами України. Тому переселення до України лише для старшого покоління, дитинство чи молодість яких минули на її території, стало справді поверненням на історичну батьківщину. Середнє та молодше покоління фактично належить до новітніх меншин.

Отже, лише 17 етносів можна включити до традиційних та новітніх меншин України, що за чисельністю мають сприятливі умови для самовідтворення у власному етнічному середовищі. Всі інші етноси, за незначним винятком (караїми, кримчаки, чехи, словаки, албанці, естонці та шведи), належать до новітніх етносів, які з'явилися в Україні не так давно — лише в ХХ ст., насамперед у другій його половині. Поява переважної більшості етносів цієї групи стала прямим наслідком перебування України у складі СРСР. Виняток становлять представники азійських етносів, які опинилися на теренах України за часів Незалежності як іноземці.

Усі етнічні меншини України, за винятком росіян, є регіональними. Жодна не домінує за чисельністю серед усього населення окремих областей. Росіяни також не мають суцільної етнічної території в Україні. За винятком Криму, вони становлять абсолютну більшість лише в трьох містах обласного підпорядкування в Донбасі (Макіївці, Краснодоні та Стаханові) та в трьох прикордонних районах: Краснодонському та Станично-Луганському Луганської області та Путивльському Сумської області, причому серед усього населення Путивля більшість становлять українці. До речі, в прикор-

донних районах Росії ще в 20-х рр. ХХ ст. українці становили більшість серед усього населення (Північна Слобожанщина, Західна Донщина, а також Кубань).

Територіальне розміщення росіян в Криму також не має ознак суцільних етнічних земель. Вони становлять абсолютну більшість лише серед населення Севастополя та міського населення АР Крим. Серед сільського населення цієї автономії росіяни становлять відносну більшість. Із 14 районів АР Крим, абсолютну більшість росіяни становлять в 5-ти. Отже, розселення росіян в більшості областей України належить до дисперсного типу.

Чотири етнічних меншин України мають ареали компактного розселення в 1–2 областях, причому не на всій території цих областей, а лише в окремих районах, де вони становлять більшість серед загальної чисельності населення. Зокрема, угорці становили абсолютну більшість серед усього населення Берегівського району Закарпатської області, румуни — в новоствореному Герцаївському районі Чернівецької області. Молдовани були в абсолютній більшості в Новоселицькому районі Чернівецької області та у відносній більшості в Ренійському районі Одеської області. Болгари становили абсолютну більшість населення Болградського та відносну більшість Арцизького та Тарутинського районів Одеської області.

Ще три меншини: кримські татари, греки та гагаузи, хоча й мали ареали компактного розселення, але не домінували за чисельністю в жодному районі. Кримські татари розселені в районах АР Крим, греки — в

Маріуполі та сусідніх з ним районах Донецької області, а гагаузи — в Болградському та Ренійському районах Одеської області. Більшість кримських татар, угорців, гагаузів, румунів, молдован та болгар були зосереджені не в містах, а в селах.

Серед решти 11-ти меншин переважає міське населення і відповідно дисперсний тип розселення.

Найбільшою за чисельністю етнічною меншиною в Україні є росіяни. За даними перепису кількість їх — 8 334 141 особи.

До здобуття Україною незалежності українці залишалися підпорядкованою більшістю, а росіяни мали статус доміантної меншини. Прямим проявом такого становища було те, що росіяни в Україні не зазнавали мовної асиміляції, і навпаки, українці, хоча й становили більшість, асимілювалися за мовою. У середовищі інших етносів в Україні переважали процеси мовного зросійщення, а не мовної українізації.

Для значної частини росіян, насамперед у містах східних та південних областей, досі важко визнати своє становище як етнічної меншини. Тобто, хоч як це парадоксально на перший погляд, найбільша за чисельністю етнічна меншина в Україні є не історичною, а якраз новітньою. Головна її відмінність від інших новітніх меншин полягає не лише в чисельності, але і в збереженні доміантного становища в урбаністичному середовищі на Півдні та на Сході України.

Серед 11-ти меншин, чисельність яких зазнала в цей час істотного скорочення за 1989-2001 рр., перше місце посідали євреї. Їхня чисельність

Галина Севрук. Родина. Кераміка. 1969

зменшилася на 78,70 % (382 735 осіб). Скорочення числа євреїв в абсолютних показниках було навіть більшим, ніж усіх етнічних меншин, окрім росіян, разом взятих. Ці зміни стали результатом масової міграції євреїв, особливо на початку 90-х рр. Міграційні процеси вплинули також на зменшення чисельності німців на 9,64 % (3 650 осіб) та греків — на 7,15 % (7 046 осіб).

Частка всіх разом узятих представників інших 114 етносів серед загальної чисельності населення України в 2001 році становила 0,37 %.

Отже, протягом 1989–2001 рр. відбулися суттєві зміни в етнічному складі населення України. За 1989–2001 рр. зросла чисельність та частка українців серед загальної чисельності населення України. Тобто спостерігалася тенденція до зростання етнічної однорідності, а не «поліетнічності» населення України.

12 червня 2009 року. Софійський собор у Києві.
Відкриття виставки Галини Севрук.
Живопис, графіка, кераміка Фото Володимира ГУРИ

Сергій КОТ,

керівник центру досліджень проблем повернення та реституції культурних цінностей Інституту історії НАН України

Однією з передумов збереження національної ідентичності в умовах глобалізації є опертя на твердий фундамент нашої національної спадщини. І не лише тієї, що ще існує, а й тієї, яка була втрачена Україною за різних обставин і в різні часи в умовах відсутності власної держави. І яку ще можна та потрібно повернути нашому народові, повернути на рідну землю.

Ця тема є надзвичайно широкою і багатопланою.

Історичний шлях українського народу до омріяної незалежності і власної державності, свободи та демократії був позначений багатьма трагічними втратами. Серед найбільш болючих з них — втрата незліченних культурних скарбів — безцінних національних реліквій, які в гіркий період бездержавності бурхливим потоком вивозилися з України, збагачували музейні, бібліотечні та архівні збірки імперських столиць і розпорошувалися по цілому світові, безслідно гинули та по-варварському розграбовувалися внаслідок війн, що відбувалися на її території. Унікальні археологічні знахідки минулих епох, безцінні мозаїки та фрески, ікони та цілі іконостаси, царські врата олтарів, козацькі клейноди, шедеври майстрів українського та світового живопису, архівні документи, стародруки та рукописи — всі ці духовні скарби виявилися розпорошеними поза межами України, виведеними

з національного життя, культурного та наукового обігу. Ця обставина вкрай негативно позначилася на духовному бутті українців, їх самоусвідомленні та самоідентифікації, відчутті себе повновартісною європейською нацією.

Масштаби цих втрат є такими, що їх можливо порівняти з гуманітарною катастрофою, наслідки якої з кожним десятиліттям і з кожним роком відчуються усе гостріше. Ці втрати не мають термінів давності, з ними неможливо примиритися, вони є «попелом, що стукає в серце» кожного українця.

Наш народ завжди добре розумів і усвідомлював ціну втраченого. Тому щоразу, коли в Україні підносилася хвиля національного піднесення, знову і знову поставало питання про повернення національних історичних та культурних реліквій.

Так було в роки визвольних змагань 1917–1920 років, коли одним з перших питань, які розглядалися Українською Центральною Радою на самому початку її створення, була справа повернення з Росії клейнодів українського козацтва. Згодом повернення національних реліквій стало одним з ключових напрямків діяльності Української Держави Павла Скоропадського, коли у 1918 р. при українській мирній делегації на переговорах з РСФРР було створено спеціальну Культурну комісію, яка розробила концептуальні засади та

підготувала проект договору про повернення в Україну культурних цінностей, склала розлогі списки історичних та мистецьких реліквій, на які претендувала українська держава. Боротьба за повернення культурних цінностей увійшла в історію як складова частина доби «українського відродження» в 20-х рр. ХХ ст., коли вже за радянської влади в нових обставинах поновилися українсько-російські переговори про долю українських культурних цінностей в Росії, була створена спеціальна Паритетна комісія, яка ухвалила рішення на користь України. Тоді до українських музеїв та архівів

Галина Севрук. Митрополит Іларіон. Кераміка. 1977

повернулися тисячі визначних пам'яток національної культури.

Рівень суспільного усвідомлення значущості цього питання в перші роки Незалежності засвідчив окремий запис в затвердженій парламентом Конституції України: «Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, які знаходяться за її межами» (ст. 54).

Закон України «Про власність» у ст 1. стверджує, що «...національні, культурні та історичні цінності, в тому числі й ті, що знаходяться за її межами, є власністю народу України». Більш розлого ця норма зафіксована в законі «Про ввезення, вивезення і повернення культурних цінностей». Згідно з ним, до культурних цінностей України поміж інших належать і «незаконно вивезені культурні цінності України, що перебувають за межами її території; культурні цінності, евакуйовані з території України під час війн і збройних конфліктів і не повернуті назад; культурні цінності, тимчасово вивезені з території України і не повернуті в Україну» (ст. 3). Ці категорії національного культурного надбання за законом підлягають неодмінному поверненню в Україну (ст.4).

Відповідно до історичних обставин, можна виокремити такі основні напрямки державної політики в даній сфері:

— розшук та повернення національних реліквій, втрачених українським народом в умовах відсутності власної держави;

— повернення та передача в Україну культурних цінностей, що за різних обставин були вивезені або створені представниками української діаспори і перебувають поза її межами;

— розшук та реституція в Україну культурних цінностей, втрачених в роки Першої та Другої світових війн та в результаті їх наслідків, а також в умовах інших війн та інтервенцій на території України, що мали місце у ХХ ст.;

— розшук та реституція в Україну культурних цінностей, вивезених за межі її території внаслідок незаконного експорту та контрабанди, неповернення з виставок тощо.

Державна політика в даній сфері є доволі широким та складним комплексом, який включає в себе принципову позицію держави, спрямовану на розшук та повернення втрачених культурних цінностей, відповідне організаційне, законодавче та нормативне забезпечення, організацію позитивного інформаційного поля, ефективне використання міжнародно-правових норм, активну дипломатичну зовнішньо-політичну діяльність, технічне забезпечення повернення культурних цінностей в Україну.

Тому я хочу заторкнутися важливе питання концептуальних засад державної політики у сфері повернення та реституції культурних цінностей.

Це питання забезпечення цілеспрямованості, тяглості та наступності в діяльності державних органів та установ, дотичних до цієї справи.

На жаль, доводиться констатувати: при зміні політичних та відомчих команд радикально змінюються вектори їх діяльності, те, що належало

до пріоритетів, раптово опиняється у забутті. Але ж тут мова йде про вічні цінності, загальнонаціональні реліквії, позиція держави щодо яких визначена у Конституції, законах, підзаконних актах, рішеннях державних органів і установ, і, зрештою, у міжнародних угодах України! Як

Галина Севрук. Ярославна. Кераміка. 1964

правило, жодні з таких документів не скасовуються і не зазнають радикальних змін. Вони просто *de facto* перестають виконуватися. При цьому іноді повністю перекреслюються ті досягнення, над якими роками працювали попередні когорти українських дипломатів, діячів культури, науковців.

Як приклад наведу ситуацію щодо долі мозаїк та фресок, інших пам'яток Михайлівського Золотоверхого собору в Києві, що перебувають поза межами України.

Ще зовсім недавно, в середині 90-х років минулого століття, коли велось відновлення цієї святині, заснованої за доби Київської Русі і зруйнованої в трагічні 30-ті роки комуністичним режимом, доля тих небагатьох безцінних мозаїк та фресок, що перед знищенням собору були демонтовані з його стін, хвилювала всю країну. Це питання піднеслося на загальнонаціональний рівень, об'єднало все суспільство і його еліту, незалежно від соціального статусу та політичних поглядів. Тоді вдалося встановити, що принаймні 26 оригіналів XI–XII ст. зі стін собору — мозаїки, фрески, рельєфи — зберігаються в музеях Росії. Документально було доведено, що ці реліквії потрапили за межі України за обставин, які дозволяють ставити питання про їх повернення на рідну землю — частина з них була без жодних дозволів таємно вивезена у 1936 р., частина — не повернена після Всесоюзної виставки у Москві 1938 року, присвяченої 750-річчю «Слова о полку Ігоревім», в тому числі — славнозвісна мозаїка «Святий воїн Дмитро

Солунський». Та найбільше цих реліквій — щонайменше 18 — були серед вивезених нацистами українських музейних скарбів і при поверненні з Німеччини після війни замість Києва опинилися в Росії.

Відомо, що тема українських культурних цінностей в Росії традиційно була серед найскладніших в українсько-російських взаєминах після розпаду СРСР. З великим трудом протягом 90-х років була напрацьована певна нормативна база, яка, хоч і не є ідеальною, проте дозволяє на двосторонньому рівні вирішувати складні проблеми, які тут можуть виникати. Через непрості рішення як з української, так і, особливо, з російської сторони, була створена спеціальна двостороння спільна українсько-російська комісія експертів з питань мозаїк та фресок Михайлівського собору, що перебувають на території Російської Федерації. Комісія почала працювати в грудні 1998 р. і працювала чесно, рівноправно та об'єктивно. Як наслідок, за підсумками трьох засідань та на підставі погоджених протоколів, до України протягом 2001 та 2004 років повернулися 11 фресок з Державного Ермітажу. Це був успіх для обох сторін, але головно для України, яка в цьому випадку не лише вперше самостійно знайшла втрачені реліквії, але й змогла повернути їх. Тоді в найближчому часі можливі були позитивні рішення ще як мінімум щодо 5 чудових фресок та 1 мозаїки. Всі підстави для цього існували й існують.

Але раптом все зупинилося — від 2004 року жодні подальші перегово-

ри і засідання на рівні експертів не проводяться. Як один з ініціаторів і учасник усіх попередніх переговорів в цій справі, я не можу пояснити, чому саме з українського боку нічого не робиться для їх продовження. Більше того, неодноразово звертаючись до різних високих українських інстанцій в цій справі, я відчував існування якоїсь невидимої мовчазної стіни, подолати яку досі не вдається.

Можливо, якщо комітет Верховної Ради з питань культури і духовності невідкладно ініціює спеціальний круглий стіл, чи засідання з даного питання, тоді ми зможемо принаймні почути мотивацію наших дипломатів та Міністерства культури і туризму, та й влади Києва, чому не виявля-

ється жодного зацікавлення в продовженні справи повернення реліквій Михайлівського Золотоверхого собору в Україну.

Україна лише почала свій незалежний шлях, попереду в неї лежить велика дорога повернення до європейської цивілізації. Збираючись у цю дорогу, нам перш за все треба зберегти, зібрати і взяти з собою нашу унікальну культурну спадщину, яка є основою нашої ідентичності та самоусвідомлення. Знову приходить час збирати каміння — фундаментальне каміння нашої спадщини. У цьому ми як нація відповідаємо і перед минулими, і перед прийдешніми поколіннями українців.

Рятуймо!

Плакат художника Георгія ШЕВЦОВА